

למה מאז קום המדינה תורגמו רק כ-500 יצירות ספרות ערביות לעברית?

אנשי ספרות מספרים על חוסר הפתיחות הישראלית לתרבות ערבית, על קיצוץ תמיכת משרד התרבות ועל סופרים ערבים החוששים לחייהם

צילום: כנרת זמורה דביר, הוצאת פרדס, הקיבוץ המאוחד, מרכז הספר והספריות, הוצאת אפיק / טליה בר, עם עובד, הוצאת טובי. עיבוד והנפשה: מאשה צור גלזמן

עקוב

שירין פלאח סעב

13 ביוני 2024

מהרגע הראשון שנחשפה ד"ר קציעה עלון לכתביה של עאיזה נסראללה, משוררת ודוקטור לאמנות מאום אל-פחם, היא רצתה להוציא לאור את שיריה בעברית. "שמה כמעט לא ידוע בישראל. זה צרם לי. איך זה קורה שמתרגמים בישראל משוררים מרחבי העולם, ומשוררת כמו נסראללה, שגרה כמה מטרים מהבית שלנו, איש לא טורח לתרגם?" היא שואלת ועונה מיד: "קיימים מחסומים תרבותיים, ותפקיד המדינה לפעול כדי למוסס את המחסומים האלה".

עלון היא חוקרת ספרות ואמנות ובעלת הוצאת הספרים "גמא", וחברת מערכת בסדרת השירה "ריתמוס" של הוצאת הקיבוץ המאוחד. היא מזכירה את סיפורה של נסראללה כדי להדגים את הדרך המפותלת שעובר ספר שנכתב בערבית עד שרואה אור בעברית.

פסלו של נגיב מחפוז בניזה שבמצרים צילום: Bertramz

ב-2021 היא הגישה את כתב היד של נסראללה מתורגם למערכת "ריתמוס" ונתקלה במכשול. "אמרו לי שהסדרה מיועדת רק לכתבי יד מקוריים שנכתבו במקור בעברית, ולא תהיה אפשרות להוציא את שיריה במסגרת הסדרה. הצלחתי לשכנע אותם שהמילה תרגום לא נכונה פה". היא מנמקת את טענתה.

"נסראללה נולדה וחיה במדינת ישראל. מדובר במשוררת ערבייה, אבל היא חיה גם בעברית. מבחינתי זה צעד גדול בהגמשת הקריטריונים ובהבנה שהמונחים הישנים כבר לא הולמים את המציאות".

ב-2022 ראה אור ספרה "יחפה" וזיכה אותה בפרס לספר ביכורים של משרד התרבות. "שיריה כאן הם שירים נשיים מאוד, מטאפוריים בלשון מדהימה, בעלי עוצמה רבה", נימקו חברי הוועדה של הפרס. "זו משוררת אמיצה, שחוזה יצרים ורגשות בעלי עוצמה ויכולה להם. אחד מהטובים שבספרי השירה, שהופיעו בישראל בעשור האחרון".

לרגע אחד, סיפור ההצלחה שמתארת עלון מעורר תקווה בהקשר לספרות מתורגמת של יוצרים ערבים. בפועל, המצב קשה, ומספר המתרגמים מערבית זעום. לפי הספרייה הלאומית, משנת 1948 ועד היום נמצאו במאגר הנתונים כ-500 פריטים מתורגמים מערבית בלבד. מספר זה כולל ספרי שירה, רומנים, אנתולוגיות, קטעי שירה שפורסמו בכתבי עת בישראל, סיפורת ילדים, ספרים דו-לשוניים, פזמונים וקטלוגים של אמנות מהתרבות הערבית.

"עצם פעולת התרגום המשותפת מהווה מודל של איך חברה צריכה להיות. זה

סוג של אקטיביזם"

פרופ' יהודה שנהב שהרבני, העורך הראשי של סדרת "מכתוב"

לדברי נחום זינדר, מנהל תחום הדרכה בספרייה הלאומית, הממוצע בשנה של ספרים מתורגמים מערבית ורואים אור בעברית הוא 10-15 ספרים.

הסוציולוג פרופ' יהודה שנהב שהרבני, העורך הראשי של סדרת "מכתוב", המוקדשת כולה לתרגום יצירות מהספרות הערבית והנגשתן לקורא הישראלי, מתאר תמונת מצב דומה. לדבריו, בישראל מתפרסמים בשנה בסביבות 1,500 ספרים מתורגמים משפות שונות, רובם מאנגלית, ואחר כך מצרפתית, מגרמנית, פולנית, שוודית ורק במקום השישי השביעי ערבית. ההיקף באחוזים, לדבריו, עומד על חצי אחוז עד אחוז אחד ספרות מתורגמת מערבית מכלל הספרים המתורגמים, כ-8-15 ספרים. שנהב שהרבני מסביר שהרתיעה מתרגום מערבית מתיישבת על חשש קמאי בחברה הישראלית מכל טקסט שמייצג את הנרטיב הפלסטיני.

באתר "מכתוב" מופיע אינדקס "תרגומי ספרות" הכולל את מרבית התרגומים מערבית לעברית שנעשו מסוף המאה ה-19 ועד ימינו. האינדקס מתבסס על נתונים שאספה ד"ר חנה עמית-כוכבי, חברת חוג המתרגמים בסדרה, ועוסקת בחקר התרגום מערבית לעברית. שנהב שהרבני מציג בספרו "פועלים

בתרגום" (הוצאת מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד) ניתוח לנתוני האינדקס ומראה את מגמת העלייה בתרגומים מערבית לאורך השנים. בין השנים 1968 ל-1975 ממוצע התרגומים עמד על ספר אחד בשנה. בשנים 1975-2000 שולש מספר התרגומים לשלושה בממוצע בשנה, ובין השנים 2001 ל-2018 נשמר השיעור הזה. הוא מדגיש כי למרות העלייה, מספר הספרים שתורגמו בשלמותם עומד על 200 בלבד. "זה נתון מטורף", הוא אומר.

החרב המתהפכת

תהליך ההוצאה לאור של יצירה ספרותית ערבית, וקיומה על המדף בחנויות הספרים במרחב הישראלי, אינה מובנת מאליה. שנהב שרהבני מזכיר בספרו סיטואציה שבה אירח אינטלקטואלים מצרפת, שנתקפו בתדהמה כאשר גילו שרוב חנויות הספרים ריקות מספרות ערבית. "הציפייה היא שחברה שבאה ומתיישבת בלב מזרח התיכון, תלמד ערבית. האמת היא שרק חצי אחוז מהיהודים בישראל יודעים לקרוא ערבית, ושבעה עד שמונה אחוזים יכולים לנהל איזו שיחה בסיסית. המצב הוא כזה; לא קוראים בערבית ולא מתרגמים מערבית — אלו שתי המסקנות שלי", אומר שנהב שרהבני. לדבריו, מתוך 1,500 מתרגמים יש חמישה-שישה מתרגמים מערבית.

פרופסור יהודה שנהב שרהבני צילום: מוטי מילרוד

עלון מסבירה כי המספר הזעום של ספרות ערבית מתורגמת מתיישב על רובד עמוק יותר. "צריך להבין שהנחות היסוד שקמה עליהם מדינת ישראל הן אירופוצנטריות, וב-20-30 השנים האחרונות הן נעות לכיוון ארה"ב והנחות יסוד אמריקאיות. בתוך זה ברור שכל המטען התרבותי הערבי נדחק לשוליים, כולל הספרות שאינה זוכה למקום הראוייה לו". לדבריה, תפיסת "וילה בג'ונגל" שהוטבעה בתודעה הישראלית מהדהדת את המסר שאין תרבות לערבים ויוצרת ניתוק מהסביבה. "במקום שחלק מהמשאבים יוקצו להכרת השכנים ותרבותם, כל דבר שמעודד היכרות התרבות והספרות הערבית העשירה — נמצא תחת להט החרב המתהפכת".

אי ידיעת השפה והספרות הערבית בקרב מקבלי ההחלטות בהוצאות לאור מצמצמת אוטומטית את הסיכויים שיראו אור בעברית, בהשוואה לספרות בשפות אחרות כמו אנגלית וצרפתית. חלק מהמו"לים מודעים לנקודה זו ומנסים לצמצם את השפעתה, כפי שמיטיב לתאר ארז שוייצר, עורך ראשי שותף וראש מערכת השירה בהוצאת הקיבוץ המאוחד. "מבחינתי, זה מובן מאליו שצריך לתרגם ולפרסם שירה וספרות פלסטינית בפרט, וערבית בכלל, זה המרחב שבתוכו אנחנו פועלים, ומולו צריך להתנהל. לצערי, זה לא קורה מספיק. אחת הסיבות היא שבתוקף הנסיבות, אנחנו אנשי ספרות עברית, ואני בעצמי,

קרובים יותר לספרות ולשירה עברית מערבית. עם זאת, בכל הזדמנות שבה אנשים פונים אלי עם הצעות לתרגום מהשירה הערבית, אני בוחן אותן ברצינות ושמח לאמץ אותן".

ההיבט הכלכלי וחוסר במקורות תמיכה לתרגום היצירות הספרותיות מערבית מהווים חסם נוסף המעיב על הוצאות הספרים. "יש כאן בעיה כלכלית ומחסור במקורות תמיכה", אומר שוייצר. "במדינות רבות באירופה יש קרנות שתומכות בתרגום יצירה משפתן (צרפתית, שוודית, גרמנית) לעברית. קרנות כאלה במדינות ערב לא ישתפו פעולה עם ישראל, ולכן זו אפשרות החסומה לפנינו".

עלון מוסיפה: "אנחנו בסיטואציה בלתי אפשרית. הקריטריונים לקבלת מימון ותמיכה כספית בישראל לא רואים את המכלול החברתי-התרבותי שאנו נמצאים בתוכו. אפילו כשאני מגישה משוררים או סופרים ערבים שכותבים במקור בעברית לתמיכות, אני תמיד נתקלת בבעיה. שואלים אותי זה מתורגם? זה לא מתורגם? זו שירה מקורית בערבית או בעברית?"

"הנחות היסוד שקמה עליהם מדינת ישראל הן אירופוצנטריות, בתוך זה ברור שכל המטען התרבותי הערבי נדחק לשוליים, כולל הספרות"

ד"ר קציעה עלון, חוקרת ספרות

במרכז לספריות וספרות בישראל פעלה בשנים 2016-2017 סדרת "מפרשים" בתמיכת משרד התרבות. מטרת הסדרה היתה לפרסם כותרי מופת אשר נעלמו ממחזור החיים של הספרות. "הטרילוגיה הקהירית" מאת זוכה פרס נובל נגיב מחפוז, ראתה אור במסגרת סדרה זו בתרגומו היפה של סמי מיכאל.

הצלחת סדרת "מפרשים" במשך השנתיים האלה, בין היתר בהוצאה לאור ספרות מתורגמת מערבית משקפת את חשיבות התמיכה של משרד התרבות כדי להנגיש, בין היתר, ספרות ערבית לקורא הישראלי. ב-2019 הסדרה הפסיקה לפעול אחרי שנגמר התקציב המיועד לה. בפניית "הארץ" למשרד התרבות לבירור אם יש כיום קרנות תמיכה ייעודיים לתרגום ספרות ערבית או תחרות ופרסים בתחום נמסר: "המשרד אינו מפעיל קרנות ייחודיות או פרסים ייחודיים לתרגום ספרות מערבית לעברית".

סוגיית החרם על ישראל, ועל הוצאות ספרים בעברית, עלתה ברוב השיחות עם המו"לים והעורכים. בחלק מהמקרים ההוצאות כן פונות ומבקשות לתרגם את היצירה הספרותית והן נענות בשלילה. תמי צ'פניק, עורכת סדרת הספרים המתורגמים מערבית בהוצאת כנרת-זמורה-דביר אומרת: "סופרים היו מעוניינים שיצירתם תתורגם לעברית אבל לא יכלו להרשות לעצמם, או שהביעו את הסכמתם אבל אחר כך נמלכו בדעתם. וכמובן היו כאלה שרצינו מאוד לתרגם, אבל סירבו מלכתחילה שספרם יראה אור

בישראל. דוגמה אחת, מצערת במיוחד, היא הסופר הסורי המוערך ח'אלד ח'ליפה, שהסכנה שהיתה נשקפת לו מפרסום ספרו לעברית היתה פשוט גדולה מדי".

מאיה פלדמן, עורכת בסדרת "ספרייה לעם" של עם עובד מעלה גם היא את סוגיית הסכמת הסופרים הערבים להתפרסם בישראל. "להבנתי לא דובר רק על הסירוב של הכותבים לאפשר נורמליזציה, אלא גם על סכנה ממשית לחייהם. כשפרסמתי בזמנו סיפורים של כותבים מעזה (פרויקט הסיפור הקצר, שפ"ס), זה היה דרך חבר מו"ל בריטי, שתיווך בינינו, הם לא יכלו להיות איתי בקשר ישיר. מאז המלחמה העניין מן הסתם עוד יותר מסובך".

ד"ר קציעה אלון | צילום: תומר אפלבוים

תרגום יוצר מציאות

הוצאת ספרות מתורגמת מערבית כרוכה גם בשינויים הגיאופוליטיים באזור. לפי הנתונים באינדקס "מכתוב" מאז 1973, אחרי הסכמי השלום עם מצרים חלה עלייה דרמטית בתרגומים מערבית בהשוואה לשנים קודמות. הספרות המצרית היא השכיחה ביותר, ואחריה הספרות הפלסטינית, הלבנונית והסורית. התרגומים של ספרות ממדינות צפון אפריקה מצומצם למדי. צ'פניק מוסיפה כי בעידוד האביב הערבי שפרץ ב-2010 סופרים רבים ממדינות האזור הביעו עניין בתרגום יצירותיהם לעברית והסכימו לתת לכך אור ירוק.

רוב התרגומים מערבית הם רומנים, אחר כך קובצי שירה, ולבסוף אוטוביוגרפיות. מבין הרומנים שראו אור בתרגום מערבית פחות מאחוז נכתבו בידי סופרים יהודים ממדינות ערב. שניים התפרסמו בשנים האחרונות בהוצאת "פרדס". הראשון יצא ב-2017, "היהודי היפה" מאת עלי אלמקרי, סופר תימן, בתרגומו של שנהב שהרבני. ב-2022 ראה אור "עיראקי בפריס" מאת הסופר העיראקי שמואל (סמואל) שמעון, גם הוא בתרגומו של שנהב שהרבני.

"הקהל הוא מגוון, לא בהכרח כולם אנשי שמאל שבשביל המצפון שלהם קוראים ספרות מתורגמת מערבית". אומר דוד גוטסמן, מו"ל הוצאת פרדס. "בדרך כלל מי שטורח לקנות ולקרוא ספר שתורגם מערבית, הוא עושה את זה גם מתוך עניין בספרות הערבית עצמה. רוב הספרים זוכים להדפסות שניות ויותר, אבל לא בגלל מכירות של אלפי עותקים, אלא בגלל שזו השיטה היום שמאפשרת הדפסות חוזרות מהירות בכמות קטנה במקום אחסון מלאים גדולים".

הוצאת "אפיק" גם פועלת בשקדנות להוצאת ספרות מתורגמת מערבית. ב-2021 ייסדו סדרת "9 ירחים" לספרים המתורגמים מערבית בעריכת רים ע'נאיים. שני הרומנים הראשונים שראו אור בסדרה "רוזף

העכוזים" מאת הסופר התוניסאי כמאל ריאחי בתרגום רים ע'נאיים. ו"אתנחתא לנביחות" מאת שיח'ה חליווה, סופרת ממוצא בדואי שחיה ביפו, בתרגום אילנה המרמן. ע'נאיים בראיון ל"הארץ" עם עלית קרפ ב-2021 אמרה: "הסדרה הזאת תעורר סקרנות ורצון לגלות ספרות חדשה שאינה פחות איכותית ומעניינת מכל ספרות אחרת הנכתבת בעולם".

ספרו של מחמוד דרוויש. האומץ לפרסם צילום: עיצוב עטיפה: נדב ש

סדרת "ספרייה לעם" הוציאה כמה כותרים מתורגמים מערבית בשנים האחרונות. "דוניא" מאת עודה בשאראת, שיצא ב-2019, בתרגום מיכל סלע. ב-2022 יצא לאור "זיכרונות מרושעים של ילד רחוב" מאת מנסור א'ס'ו'יים, מסודאן, בתרגום אילנה המרמן. "התנאי ההכרחי הראשון לפרסום ספר בסדרה הוא איכות הרומן. אני משתדלת ליצור תמהיל מעניין בסדרה, של תרגומים מכל מיני שפות, ובכללן ערבית, בזה התאפיינה תמיד הספרייה לעם", אומרת פלדמן.

לדברי צ'פניק, הרומן המצרי "בית יעקוביאן" מאת עלאא אל-אסוואני, שראה אור ב-2016 בתרגום ברוריה הורביץ (הוצאת כנרת זמורה ביתן) מכר עשרות אלפי עותקים. ספריו הנוספים שראו אור באותה הוצאה; "מועדון המכונות של מצרים" שהתפרסם ב-2018, ו"רפובליקת כאילו" שהתפרסם ב-2022, מכרו יחד 10,000 עותקים. גם ספריו של נגיב מחפוז שראו אור בכנרת-זמורה-ביתן; "בית הקפה שלנו" שיצא ב-2019 בתרגום עידן בריר וששון סומך, ו"עוד שעה אחת" שיצא ב-2021 בתרגום ברוריה הורביץ — מכרו למעלה מ-9,000 עותקים.

"המטרה לא רק להוציא את הספר לאור" אומר שנהב שהרבני. "עצם פעולת התרגום המשותפת מהווה מודל של איך חברה צריכה להיות. הספרים האלה הם לא רק ספרים, הם חלק מהמציאות והתרגום שלהם יוצר מציאות. זה סוג של אקטיביזם".

רוב המרואיינים התייחסו בעקיפין או במישרין למתיחות הישראלית מול השפה הערבית, ולתרבות המקבלת את גבולות הגזרה שלה מהפוליטיקה. הפתיחות המסויימת והמוגבלת לשפה ולתרבות הערבית המגיעה מרחוק, נעצרת כמעט לחלוטין על ספה של הספרות הפלסטינית. היחס, ברוב המקרים, של הוצאות לאור לספרות פלסטינית נגזר מהיחס של המדינה והציבור הישראלי, וזאת עוד קודם למלחמה הנוכחית.

בדצמבר האחרון, יצא לאור "אפקט הפרפר" מאת מחמוד דרוויש (הקיבוץ המאוחד). בוועדת המדרוג של מוסף "הארץ" התייחסו לספר ודורג כ"טוב וגבוה" וציינו: "ולו בשביל האומץ". ייתכן כי באווירה המתוחה אכן נדרשת תעוזה להוצאה יצירות ספרותיות פלסטיניות, אבל שוייצר רוצה שנחשוב על כך אחרת.

"מצער אותי לחשוב שזה נחשב צעד אמיץ. פלורליזם תרבותי שכזה אמור להיות מובן מאליו בתרבות בריאה. הסתכלות על דרוויש כעל משורר פוליטי בלבד עושה לו עוול, כמו שהסתכלות על הפלסטינים רק מהזווית של הסכסוך עושה להם עוול. האחריות מחייבת להקשיב לקולם בהקשר של הסכסוך, אבל אחריות לא פחותה היא לשמוע את קולם במלוא המנעד האנושי שלהם. את זה השירה והספרות עושות הכי טוב".

כתבות שאולי פספסתם

